

**[Stenlund, Sören, ed. Logical theory and semantic analysis: essays
dedicated to Stig Kanger on his fiftieth birthday]**

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1974-1975, vol. 23-24, iss. B21-22, pp. 225-228

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106384>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

a zájem je v soulase s Faberovým záměrem vyvrcholením celé knihy. Je věnována kritice „kritické teorie“ J. Habermase a jeho přívrženců. Poté, co Faber krátce nastínil genezi této teorie, přičemž akcentoval podíl vlivu mladého Lukáče na jejím vytváření, rozebírá význam Habermasovy teze o spojení poznání a zájmu a jeho kritiku objektivitu vědy. Poukazuje na skutečnost, že se v Habermasově teorii pod zdánlivě pokrokovým požadavkem negace objektivismu a vědeckého instrumentalismu skrývá návrat od Marxe k Hegelovi a Aristotelovi, k chápání dějin jako pokroku v uvědomování svobody a cíle dějin jako aristotelského „dobrého života“. Rozebírá nejasnosti v Habermasově chápání zájmu a přesvědčivě dokazuje, že Habermasovo odtržení hermeneutických a empirických věd je chybné. Porozumění podle jeho názoru nemůže nahradit empirickoanalytický postup, pouze jej doplňuje.

Závěrečná kapitola nazvaná *Dvě hraniční otázky historické vědy* má částečně osvětlit problémy, na které podle Faberova názoru neexistují vědecky závazné odpovědi. Je to problém významu obrazu člověka pro historii a problém možného smyslu historické vědy. První z nich nechává Faber v podstatě otevřený. Konstatuje pouze trvalou existenci sporu o to, zda je povaha člověka konstantní, nebo zda a nakolik se mění. Nepopírá historičnost lidské povahy. Předpokladem porozumění je však podle jeho názoru určitá antropologická konstanta. Odpovědi na další problémy spojené s touto otázkou, především problém člověka jako mravní osobnosti, se opírají o existenci mimohistorických předpokladů, a proto nespadají do rámce vědy.

Odpověď na druhou otázku je po kritice několika názorů na tento problém zakončena vyjádřením Faberova vlastního přesvědčení, že smyslem historie je pomáhat v životě a rozhodnutích dnešním lidem. To souvisí s úlohou porozumění jako základu lidského soužití vůbec. Přesnost porozumění roste s jeho kontrolou, která je podpořena poznáním lidských možností v přítomnosti i minulosti. Historie jako instituce nese odpovědnost za to, co s tímto poznáním dnešní člověk udělá. O to větší odpovědnost má historik jako jednající osobnost, jako člověk, který ví, jaké důsledky by mohla mít aplikace jeho znalostí. Faber z toho vyvozuje důsledky pro kritiku ideologii.

Faberova kniha je přínosem pro teorii a metodologii historické vědy. Na druhé straně je pro nás důkazem, že nedostatečná filozofická výzbroj teoretika – ve Faberově případě vyjádřená vědomým distancováním se od filozofie – vede k neuspokojivým výsledkům i v jeho vlastním oboru. Faber nevědomky vychází z novopozitivistického ovzduší západní vědy. Z toho plyne jeho agnosticismus v nejobecnějších teoretických otázkách, které nechce řešit a přenechává je filozofii nebo teologii, která se tak v jeho pojetí dostává s filozofií na stejnou rovinu. Také jeho jinak bezesporu užitečná kritika Habermasova pojetí vědy trpí nedostatky vyplývajícími z téhož pramene: Faber uznává užitečnost angažovanosti vědy obecně, neřeší však už otázku, pro co se má věda angažovat. Věda takto zbavená svého společenského (Faber by asi použil termínu ideologického) pozadí se opravdu může stát nástrojem pro cokoli a historik, jakkoli osobně čestný, nese odpovědnost za její zneužití.

Pokud jde o Faberovo hodnocení marxismu, jehož pojetí vědy obecně a vědy o společnosti zvláště, se Faber dotýká jen velmi zřídka, lze pouze konstatovat, že vychází z neznalosti věci. O tom konečně lépe než všechny další komentáře svědčí úryvek ze strany 60 jeho knihy, citovaný výše.

Ivana Holzbachová

Logical Theory and Semantic Analysis (Essays Dedicated to Stig Kanger on His Fiftieth Birthday); ed. S. Stenlund, D. Reidel Publ. Comp., Dordrecht—Boston 1974 (Synthese Library, Vol. 63). Stran 1—217, jmenný rejstřík, Tabula gratulatoria.

Vedle polské logické školy vyrostla postupně skandinávská logická škola, reprezentovaná zejména finskými logiky (Hintikka, v. Wright, Hilpinen, Salomaa aj.), ale s přibývajícím počtem jmen z ostatních skandinávských zemí. Sborník vydaný v osvědčené knižnici Synthese na počest padesátin švédského logika Kangerova obsahuje příspěvky řady těchto autorů, ale i autorů z jiných zemí (USA, Anglie). Tematika pokrytá sborníkem je značně rozsáhlá. Budeme zde jen stručně charakterizovat jednotlivé příspěvky, protože analyzovat problematiku každého z nich by vyžadovalo napsat nové studie. Utržidění témat není explicitně provedeno v knize a je – spolu s jejich uspořádáním – dilem recenzentovým.

1. Sémantika a axiomatika deontické logiky

D. Lewis: *Semantic Analyses for Dyadic Deontic Logic*

Jde o logiku s dvojmístnými deontickými operátory $O(-/-)$ („Má být... za předpokladu, že...“) a $P(-/-)$ („Je dovolena... za předpokladu, že...“). Autor probírá různé varianty takových logik v závislosti na „hodnotových strukturách“ („value structures“) umožňujících „hodnotit“ jednotlivé možné věty a interpretovat věty tvaru $O(A/B)$, resp. $P(A/B)$.

Brian F. Chellas: *Conditional Obligation*

Tato stať souvisí tematicky s Lewisovou statí a vychází tentokrát z monadické deontické logiky, tj. z logiky s jednomístnými deontickými operátory, např. O („Má být...“). Autor konfrontuje sémantický výklad takovýchto logik s možnostmi axiomatického vystižení jednotlivých sémantických variant. Je ukázán přechod k dvojmístným deontickým operátorům.

2. Teorie rozhodování, kauzality a jednání

Richard C. Jeffrey: *Remarks on Interpersonal Utility Theory*

Na tomto tématu, které po formální stránce souvisí s teorií her, měl zájem mj. právě Kanger. Autor, známý odborník v teorii rozhodování, analyzuje konkrétní jednoduchý problém preference ve dvoučlenném kolektivu a uvádí řadu neformálních připomínek k problému teorie sociálních preferencí a utilitarismu.

Lennart Åqvist: *A New Approach to the Logical Theory of Actions and Causality*

Toto téma opět souvisí s deontickou logikou a teorií her. Autor rozebírá pojem akce (jednání) na základě pojmu konečného stromu. Navazuje na svou dřívější analýzu, která našla praktické uplatnění ve švédském občanském právu. Systém rozvinutý v této stati umožňuje jemnou analýzu všech faktorů kauzálního jednání i explikaci řady pojmů z této oblasti, které souvisejí zejména s pojmem odpovědnosti za určitou událost.

Ingmar Pörn: *Some Basic Concepts of Action*

Jde o kauzální teorii jednání, založenou na logice 1. řádu s modálními operátory a na sémantice vycházející z ideje možných světů. Jsou definovány důležité deontické operátory a ukázáno, že tyto definice řeší některé problémy adekvátní aplikace deontické logiky.

3. Vícehodnotové logiky

Arto Salomaa: *Some Remarks Concerning Many-Valued Propositional Logics*

Autor se zabývá vztahem n -hodnotových logik definovaných sémanticky a jejich axiomatizovatelností a dochází k zajímavým dílčím výsledkům. Jmenovitě stanoví odlišnost čtyř- a vícehodnotových logik oproti dvou- a trojhodnotovým logikám, pokud jde o jistou vlastnost (sémantickou) některých binárních spojek ve vztahu k permutaci jejich argumentů.

4. Probabilitika

Ian Hacking: *Combined Evidence*

Stať navazuje na přednášky konané autorem v Uppsale r. 1971 na pozvání Stiga Kangera. Řeší se zde problém průkaznosti kombinace dvou různých druhů evidence: „smíšené“ a „čisté“. Autor hájí původní Bernoulliho pojetí proti Lambertově kritice, a to na základě faktu revidovatelnosti, tj. možnosti vzájemné epistemologické závislosti dat „smíšené“ a „čisté“ evidence.

Jens Erik Fenstad: *Remarks on Logic and Probability*

Otázka adekvátnosti formálního modelu intuitivního pojmu nahodilé posloupnosti a vhodné interpretace pojmu pravděpodobnosti.

5. Jazyková analýza, pragmatika

Jaakko Hintikka: *On the Proper Treatment of Quantifiers in Montague Semantics*

Kritika Montagueovy metody analýzy přirozeného jazyka. Hintikka poukazuje na její úskalí zejména na analýze vedlejších vět tazacích a kvantifikátorů. Je vyslovena hypotéza o nutnosti zásadně odlišné koncepce analýzy vět – podle této koncepce by pravidla analýzy nekonstruovala sémantické entity od jednodušších výrazů ke složitějším v jednoznačném souladu se syntaxí, nýbrž měla by charakter pravidel určujících sémantické entity na základě struktury celku.

Bengt Hansson: *A Program for Pragmatics*

Řada velmi zajímavých poznámek ke vztahu logiky a přirozeného jazyka. Jedna z nejpodněnějších, s níž si recenzent dovolí osobně zasympatizovat, se týká vztahu sémantiky a pragmatiky: v souvislosti s montagueovským používáním „indexových bodů“ navrhuje autor rozštěpit tento soubor na dva: na soubor zvaný „kontext“ – což je pragmatická záležitost – a na soubor možných světů – což je sémantická záležitost.

6. Strojové dokazování

Brian H. Mayoh: *Extracting Information from Logical Proofs*

Téma spadá do problematiky, kterou se rovněž zabývá Kanger. Idea záleží v pojetí informace obdržené z důkazu jakožto substituce, která v důkazu dosadí příslušné termíny za ty proměnné, které jsou v dokazovaném teorému vázány existenčním kvantifikátorem. Problém je důležitý pro strojové zodpovídání otázek.

7. Teorie modelů

Karel de Bouvère: *Some Remarks Concerning Logical and Ontological Theories*

Autor ukazuje možnosti, jak interpretovat pojmy metateorie (v Tarského smyslu) tak, že se tato interpretace stane popisem jakéhosi myslitelného fyzikálního světa. Zamýšlí se i nad možnostmi interpretace v termínech starověké a středověké metafyziky.

Per Lindström: *On Characterizing Elementary Logic*

Charakteristika elementární logiky, tj. predikátové logiky 1. řádu, na základě souboru takových metateoretických vlastností, že elementární logika je nejsilnější abstraktní logikou s těmito vlastnostmi.

Goran Hermerén: *Models*

Přehled hlavních pojmů modelu a jejich klasifikace podle toho, co je X a co je Y ve formulaci „ X je model Y “. Dále jsou klasifikovány modely podle jejich užití.

8. Teorie množin

Claes Åberg: *Solution to a Problem Raised by Stig Kanger and a Set Theoretical Statement Equivalent to the Axiom of Choice*

Důkaz, že každá množina je tzv. fragment ordinálního čísla a že toto tvrzení je ekvivalentní axiomu výběru. Uvažovaný systém je Zermelova-Fraenkelova teorie množin.

9. Obecná teorie dedukce

Dana Scott: *Rules and Derived Rules*

Je analyzována otázka vztahů mezi konkrétními systémy s logickými spojkami na jedné straně a obecnými (meta)pravidly odvození na druhé straně. Je definován vztah vyplývání a vztah odvoditelnosti mezi pravidlem a množinou pravidel a je dokázán významný teorém o úplnosti pro pravidla i další zajímavý metateorém.

10. Filozofie matematiky

Sören Stenlund: *Analytic and Synthetic Arithmetical Statements*

Pokus ukázat, že v systému aritmetiky přirozených čísel některé věty nejsou analytické. Analytičnost ztotožněna s definitorickou redukovatelností na pravdivostní hodnotu PRAVDA. Inspirovává Kantem. Neintuitivní důsledky autorova pojetí [např. neanalytičnost věty $\forall x (x = x)$] plynou podle recenzentova názoru z toho, že autorova definice analytičnosti má vlastně syntaktický charakter.

Amedeo Molnár: Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru; nakl. Kalich, Praha 1973, 325 stran.

Po mnohaletém badatelském úsilí a řadě dlhých studií přistoupil Amedeo Molnár k syntetické práci o valdenských. Je to monografie především historiografická. Seznamuje čtenáře se vznikem učení Petra Valdése v Lyonu a s jeho rozšířením do jižní Francie, severní Itálie a střední Evropy, tj. do tří základních oblastí působnosti valdenských, a s pohnutými osudy hnutí od druhé poloviny 12. stol. do druhé poloviny století 16., kdy se asimiluje s tzv. druhou reformací.

Málokdy se setkáme v naší odborné literatuře s dílem, které pojednává zasvěceně o tak rozsáhlém tématu. Molnár totiž nesleduje osudy valdenských jen zvnitřku, ale zasazuje je do širokého rámce dějin církve, společnosti, myšlení a také do konkrétní historické situace zemí, kde působili. Dovede ve zkratce charakterizovat ono neobyčejně společensky i myšlenkově plodné dvanácté století, kdy městské prostředí zrodilo první velkou vlnu heretického myšlení v naukách katarů a valdenských, první vyhlazovací křížáckou výpravu proti albigenickým křesťanům, ale také církevní protiproud ve františkánské a dominikánské religiozitě a inkvizici. Stejně suverénně se pohybuje v bouřlivém patnáctém století, kdy valdenští našli záchranu v husitské revoluci, kterou sami výrazně ovlivnili, a stejně zasvěceně zvažuje vztahy valdenských k reformaci německé a švýcarské.

Sledování vzájemných kontaktů valdenství a husitství je obsahem téměř celé druhé poloviny knihy. To je ovšem tradiční problematika české husitologie již od doby Palackého přes Golla, Molnárova učitele F. M. Bartoše až po naši současnou husitologii, kde tomuto vztahu věnovali pronikavé studie např. Robert Kalivoda a Jana Nechutová. Jasnější byly dosud počátky valdenského hnutí v českých zemích. Valdenští sem pronikli s kolonizací 13. století, usadili se hlavně v jižních Čechách, kde proti nim byla vedena ve 14. století válka a namřena tvrdá inkviziční opatření v zákonodárství Karla IV. Molnár ukazuje, že husitská revoluce zachránila valdenské před téměř jistým zánikem, když jim poskytla nejen útulek a ochranu, ale i mocnou morální vzpruhu. Střediskem jejich působení byla pražská škola u Černé růže, kde učil např. Mikuláš z Drážďan, a pak našli plné pochopení u Táboru a Prokopa Velikého. Za jeho přízně založil Friedrich Reiser valdensko-husitskou sektu „věrných bratří“, která měla značný vliv v českých zemích i v Německu. Zde již přináší Molnár namnoze nové poznatky nejen pro samotné valdenské, ale pro poměrně málo známou dobu druhé poloviny 15. století, která byla u historiků i filozofů vždy ve stínu počátků a rozmachu husitství. Molnár ukazuje, jak valdenství téžilo z přízně tábořského městského svazu a jeho ideologů, jak přežilo zánik svého mocenského ochránce a ideového spojení a jak zprostředkovalo tábořské dědictví Jednotě bratrské. Chelčický je pochopitelně nejvýznamnějším českým myslitelem, který použil valdenských prvků pro svou jedinečnou nauku. Ale kontakty s českým prostředím trvaly i dále, bratr Lukáš např. znovu poznal osobně severoitalské valdenské prostředí, valdenští se podíleli nejen na vytváření nauky Jednoty, ale i na novém myšlenkovém kvasu vyvolaném německou reformací.

To, že Molnár položil hlavní důraz na sledování osudů valdenských, není náhodné. Jejich význam v dějinách evropského kacířského a reformačního myšlení je totiž skrovný. Nebyli autory teologických sum ani pronikavých traktátů a nevytvořili velký myšlenkový systém jako katarí, husité nebo Chelčický. Jejich poslání vidí a objasňuje Molnár zcela střízlivě v určitých životních postojích a v určitých podnětech. To je vyloženo zejména v kapitolách *Struktury a postoje* (str. 137 a násl.) a *Poselství* (str. 292 a násl.), kde se setkáváme s obrazem jejich sociálního složení, organizační struktury; zde je analyzováno jejich pojetí ideálu chudoby, orientace na kazatelskou

činnost a životní praxi podle raných křesťanských norem. Odmítali zásadně vrcholně středověké církevnictví a feudální společenskou hierarchii, ale setrvali na odmítní boje, tj. revoluční aktivity proti kritizovanému světu zkažené církve a feudalismu. Proto se nemohli stát ideology velkých vrcholně a pozdně feudálních třídních bojů nebo husitské revoluce a zůstali ve své diaspoře vždy jen poměrně málo početnou skupinou sektářů.

Po vypuzení z ochrany městských komun 12.–13. století se uchýlili na venkov a do horských údolí, mimo centra společenského a duchovního života. Je pochopitelné, že za této situace jsou i prameny pro studium jejich nauky vzácné a sporné. Přesto se podařilo Molnárovi citlivou analýzou zrekonstruovat nejen myšlenkový svět valdenských, ale i jejich typickou mentalitu, a to v přesvědčivých obrazech i variantách. Je zde např. pro sociologii náboženství velmi podnětně ukázán rozdíl vztahu valdenských k první reformaci, která ještě měla smysl pro jejich ideál chudoby, a k reformaci kalvínské, jejíž hodnotový svět byl již změněný a která postupně chudobu ze svých hodnot odstranila. Kdyby šel autor ve svých sociologických postřezích dále, mohl by patrně ukázat vázanost valdenského myšlení na feudální svět a neschopnost transformovat se na rané kapitalistické myšlení, jak tomu bylo u druhé reformace nebo i u Komenského.

Uvedli jsme jen několik tematických okruhů, ve kterých se pohybuje Molnárova práce o osudech a myšlení valdenských. Z historického hlediska jde o práci precizní a vyčerpávající, která má pečef úplnosti. „Závěrečná kapitola v náznamech zastupuje zevrubně monografické zpracování, které si ideový odkaz valdenství jistě zaslouhuje“ (str. 318). To je až příliš skromně označení přínosu knihy k dějinám kacířského myšlení. Podrobné filozofickoteologické rozborů zde nejsou proto, že Molnár psal svou knihu nejen pro odborníky, ale i pro všechny zájemce o středověk, kacířství a reformaci. Podařilo se mu spojit výsledky bádání se stylisticky vytříbeně podaným výkladem, což činí z jeho Valdenských čtenářský zážitek.

K otázkám Kantovy filozofie. Acta Universitatis Carolinae – Studia philosophica IV; Praha 1974, 178 stran.

Téměř celé číslo *Studia philosophica IV* (uspořádal je Milan Sobotka) je věnováno kantovské problematice. Pražští filozofové jím připomínají 250. výročí narození „nesmrtelného filozofa“.¹ Krátká redakční předmluva uvádí celkem jedenáct statí. Ústředních problémů a pojmů Kantovy filozofie se týkají studie Milana Sobotky *Smyslovost v Kantově filozofii*, Jaroslavy Peškové *Kantův pokus o zdůvodnění mravní povinnosti („Sollen“) a některá pozdější řešení*, Vladimíra Špalka *Účelnost jako princip Kantovy filozofie a Ladislava Menzla *Das Problem der formalen Logik in der Kritik der reinen Vernunft**. Dva články jednájí o Kantových pracích, kterým bývá sice věnována jen menší pozornost, jež však dobře dokreslují charakter filozofovy osobnosti: Dušan Machovec rozebírá pojednání K věčnému míru (*Několik poznámek na okraj dosud aktuálního Kantova spisku o zásadách, možnostech a podmínkách vzniku pravého míru*) a František Hájek Antropologickou didaktiku, Spor fakult a O pedagogice (*Immanuel Kant o výchově*). Autoři dalších dvou příspěvků se ke Kantovi dostávají už zprostředkovaně: Jaromír Loužil se snaží především zpřesnit dosavadní soudy o Bolzanově poměru ke Kantovi (*K pojmu názoru u Kanta a Bolzana*) a Ladislav Major ilustruje vývoj novokantovské filozofie pomocí analýzy proměn jejího vztahu nejen ke Kantovi, ale i k Hegelovi a hegelianství (*Novokantovství a Hegel*).

Poslední skupinu představují články, jež si všimají Kantova ohlasu v některých zemích. Olga Loužilová informuje o *kantovských monografiích v SSSR na přelomu 50. a 60. let* a Ivo Tretera píše o *Kantovi v současné polské filozofii*. V jubilejním kantovském sborníku „nemohl“ ovšem chybět ani článek *Ohlasu Kanta*

¹ Výročí Kantova narození připomíná několika články i 4. číslo *Filozofického časopisu ČSAV 1974*. Velmi cenným (i když poněkud opožděným) příspěvkem bylo vydání českého překladu Kritik der Urteilkraft (*Kritika soudnosti*, přeložili Vladimír Špalek a Walter Hansel, úvodní studii napsal Milan Sobotka; vydal Odeon, Praha 1975).

v české filozofii. J. Pešková se v něm však zatím spokojila s tím, že zájem českých filozofů o Kanta čtenáři představuje jen v základních obrysech. To platí zejména o pasáži věnované české filozofii 19. století, kde se (podobně jako ve stati J. Fischera *Kant a česká filozofie, Česká mysl 1933*) mluví pouze o Palackém, Durdíkovi a Masarykovi. V souvislosti s Palackým přitom čteme jen odkaz na Fischerovu práci, na Durdíka se vztahuje konstatování, že Kantovi věnoval pozornost v Dějinách nejnovější filozofie, a poznámka, že jeho monografie Kant und Darwin byla vydána až z pozůstalosti. Jestliže neredukujeme „české ohlasy na Kanta“ pouze na osobnosti, které bychom mohli označit za kantovce (a to Pešková ovšem nedělá), pak by šlo připomenout i Dobrovského (o jeho vztahu ke Kantovi uvažovala řada autorů), A. Smetanu (ten v Kantovi viděl důležitý mezník v dějinách filozofie), Zahradníka, Lindnera aj. O Bolzanově kritickém poměru ke Kantovi píše ve sborníku J. Loužil; za zmínku by snad stálo i odmítavé stanovisko (byť nijak hlouběji nezdůvodňované) českých novotomistů. Do 19. století patří pak už i Zábův Pyrrhonismus, přinášející rovněž některé poznámky o Kantovi. — Z meziválečného období by bylo možné vzpomenout i J. Tvrdeho, J. B. Kozáka, J. L. Fischera, V. T. Miškovskou (její knihu Filozofický význam druhého vydání Kantovy Kritiky čistého rozumu); rovněž K. Engliš patří už do období před druhou světovou válkou.

Sborník uzavírá oddíl recenzí (tři z nich jsou věnovány kantovské literatuře: Kant v časopise *Voprosy filosofii 1971–1972*; Heinz Heimsoeth: *Studien zur Philosophie Immanuel Kants I, II*; Friedrich Kaulbach: *Immanuel Kant*) a zpráv z vědeckého života.

John S. Mbiti: *Afrikanische Religion und Weltanschauung*; Walter de Gruyter, Berlin—New York 1974, 375 stran a 1 mapa. Z anglického originálu *African Religions and Philosophy* (Heinemann-Verlag, London—Ibadan—Nairobi 1969) přeložil W. F. Feuser.

Kniha J. S. Mbitiho, vydaná německy v de Gruyterové edici Studienbuch, vznikla z přednášek, které její autor konal v druhé polovině šedesátých let na univerzitách v Makerere (Uganda) a v Hamburgu. „Rodilý Afričan“ se v ní pokouší vystihnout představy, názory a zvyky příznačné pro tradiční africká náboženství, tj. náboženství afrických národů prakticky neovlivněných křesťanstvím nebo islámem. Tato náboženství „bez zakladatelů, reformátorů a svatých písem“ jsou „určena“ především pro společnost; jsou to náboženství v pravém slova smyslu praktikovaná. Proto také řeč o nich splyvá na mnoha místech s výkladem afrického tradičního světového názoru vůbec.

Po úvodních poznámkách, v nichž hodnotí mj. výsledky starších i současných bádání, všímá si Mbiti především toho, jak Afričané chápou a prožívají čas; v jejich pojetí času nachází totiž „klíč k porozumění africkému náboženství a světovému názoru“. Ukazuje, že lidé tu žijí především přítomností („sasaperioda“). Pokud z ní vycházejí, pak nikoli směrem do budoucnosti (ta jim nepřesahuje dobu dvou let), ale do minulosti („samaniperioda“): od „sasa“ mívá člověk k „samani“. Fakticky existuje jen přítomnost a minulost. V minulosti vládne mýtus, a proto se v ní nacházejí odpovědi na světónáborové otázky. V tomto vztahu k budoucnosti Mbiti vidí i vysvětlení, proč africká náboženství (i když obsahují víru v posmrtný život) neznají nic, co by připomínalo eschatologické vize křesťanství.

K ontologickým východiskům afrického tradičního světového názoru patří předpoklad, že existuje pět základních forem jsoucna: bůh, duchové, lidé, zvířata a rostliny, neživé předměty (resp. předměty bez „biologického života“). Představám Afričanů o bohu (bozích) věnuje autor čtyři kapitoly: Boží přirozenost, Boží dílo, Bůh a příroda, Uctívání boha. (V roce 1969 Mbiti vydal speciální práci *Concept of God in Africa*, London—New York, v níž analyzoval názory asi tři set afrických národů.) Mnohé čtenáře autor jistě překvapí konstatováním, že se bez výjimky vždy setkal s vírou v existenci boha jako nejvyšší bytostí (tato víra je vyjadřována ve jménech, příslovích, písních, modlitbách, mýtech). Bůh je tvůrcem všeho existujícího; stvořil i sílu, která prostupuje vši skutečností a k níž mohou mít přístup nejen duchové, ale i někteří lidé.

Obsáhlá kapitola o duchových bytostech — o duchách a o duších zemřelých — představuje už přechod z říše duchů ke světu lidí. Vlastní výklad o homo religiosus uvádí Mbiti kapitolou o náboženských představách o stvoření a o původním stavu

člověka a pak poučením o tradiční africké společnosti, o „etnických skupinách, příbuzenských vztazích a jedincích“ (k této pasáži se vztahuje i mapa). Pak už můžeme s autorem podrobně sledovat, jak tradiční náboženství postupuje život lidí, jak provází člověka všemi jeho životními etapami: Narození a dětství, Zsvěcování a pubertální rity, Manželství a plzení, Smrt a život po smrti. (Zemřelý přechází ze „sasa“ do „samani“, „the living-dead“ se stává členem „community of the spirits“ — tím definitivně umírá — až tehdy, když už nežije nikdo z těch, kdož ho znali, kdož by ho dovedli pojmenovat.) V knize ovšem nechybějí ani důkladné informace o náboženských specialistech (medicinmani, přivolávači dešťů, králové, kněží) a o „mystických silách, magii, čarodějnictví a kouzelnictví“. Tuto část publikace uzavírá kapitola Pojem zla, etika a spravedlnost.

Ani africké národy nezůstávají stát na jednom místě. V kapitole Člověk v období proměn a jeho problémy autor alespoň ve zkratce charakterizuje změny v životě Afričanů za zhruba posledních sto let. V této souvislosti věnuje obsáhlou kapitolu křesťanství, islámu a dalším náboženstvím v Africe. Připomíná, že křesťanství i islám tu mají dlouhou tradici a že by mohly být rovněž označeny za „tradiční“ africká náboženství. Historik studující počátky křesťanství se často musí vypravit právě na africkou půdu, kde působili např. Tertulianus, Origenes, Klemens z Alexandrie, Aurelius Augustinus a mnozí další. Pokud jde o křesťanství, všimá si Mbiti jednak dalšího svěbytného vývoje „afrického křesťanství“ (především v Egyptě a Etiopii), jednak osudů a rozporuplného působení „křesťanství misijního“. Z dalších náboženství píše o judaismu, hinduismu, pársismu, behaismu a některých jiných. V poslední kapitole Hledání nových hodnot a místo člověka ve světě charakterizuje náboženské pohyby v soudobé africké společnosti a některé nenáboženské ideologie; tuto kapitolu uzavírá úvahou o společenské funkci náboženství a církví a o jejich možnosti ovlivňovat další život Afričanů.

Kniha, zajímavá a cenná dovedným spojováním zobecňujících úvah s bohatým konkrétním materiálem, obsahuje dále jmenový a věcný rejstřík a rejstřík afrických národů a jazyků.

Jiří Gabriel

Wladyslaw Przyna: Intensywnosc postawy religijnej a osobowosc; Lublin 1973, 182 stran.

Vztah mezi vírou a osobností se stává předmětem studia se vznikem a rozvojem moderní psychologie a sociologie, tj. koncem 19. století. Na toto téma bylo napsáno mnoho prací jak autory pohlížejícími na náboženství kriticky, tak obháji náboženství. Všichni se dovolávají psychologického zkoumání osobnosti a je příznačné, že v budoucím vývoji psychologie spatřují potvrzení svých názorů. W. James např. soudí, že pojem „náboženská zkušenost“ je pojem, který lze postihnout metodami empirické psychologie. Třeba říci, že psychologie konce 19. a počátku 20. století sotva mohla poskytnout důkaz ve věci tak obtížné, nadto často formulované nejen vágně, ale i předem zahrnující některé metodologické postupy moderní psychologie. Zkoumat např. „náboženské prožívání“ metodou introspekce nemůže nikdy vést k žádným objektivním výsledkům. Nicméně K. Gergensohn, G. Wunderle — u nás J. B. Kozák — operují výrazem „náboženská vnímavost“ ve smyslu konstitučního prvku osobnosti, jímž jsou prý obdařeni někteří „vyvolení“ jedinci.

Autor recenzované studie se opírá o nejsoučasnější psychologii osobnosti. Zajímá se zvláště o poslední práce empirického, experimentálního charakteru. V první části studie autor pojednává o Allportově, Eysenckově a Cattellově koncepci osobnosti. Jeho záměrem nejlépe vyhovuje koncepcce Cattellova. (Cattellův 16 P. F. test byl již před několika lety polskými psychology standardizován pro tamější populaci.) Intenzitu náboženského postoje definuje autor vztahem k supranaturálnímu objektu. (Pomocí „Paths of Life“ Ch. Morrise.) Do výrazu „náboženský postoj“ zahrnuje jak stránku intelektuální, tak emotivní. Ve výzkumu pak intenzitu „náboženského postoje“ dotazovaní vyznačují na bodovací Likertově škále.

Druhá a třetí část studie pojednává o vlastním výzkumu. Není únosné šířit se o technických detailech výzkumu. Jen nejdůležitější: výzkum byl prováděn v šesti polských městech, věk dotazovaných 21–35 let, sociální složení: dělníci, rolníci, inteligence v rovnoměrném zastoupení, nejnižší vzdělání střední škola, 40 % vzdělání